

Євхаристійна антропологія в богословських пошуках О.Філоненка

протоієрей Василь Лозовицький

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2023-11-133>

Анотація. Сукупність процесів соціокультурних, політичних, духовних пошуків сучасності обумовлює своїм закономірним наслідком появу відповідей, серед яких виділяється євхаристійна антропологія. У статті здійснено аналіз богословсько-філософської концепції євхаристійної антропології сучасного українського богослова О. Філоненка. Показано, що звернення до цього напрямку християнської антропології зумовлене ґрунтовним аналізом філософсько-богословської спадщини ХХ століття. Серед переосмислених антропологічних характеристик і домінант, які є фундаментальними для євхаристійної антропології, виділяються дар, вдячність, зустріч, радість (ликування), подяка, вразливість. У запропонованому концепті «людини євхаристійної» еклезіологія та антропологія поєднуються в єдине ціле. Люди, у своєму різноманітті, складають єдине Тіло Христове – Церкву. Саме в Євхаристії відбувається те, що О.Філоненко описує як «зустріч з Іншим (з Богом та людиною), яка визначає шляхи суб'єктивації через роботу вдячності». У відповіді на поклик Бога з необхідністю народжується хвала та подяка. Без події Христа неможливо мислити іконічне одкровення Бога Отця. Поза християнською антропологією неможливо мислити тему подяки, неможливо усвідомити її місце в онтологічно-антропологічній взаємодії. Розвиток євхаристійної антропології має велике значення у формуванні нової культури присутності в суспільстві. Ця культура готова подолати сприйняття Іншого як Чужого, і вона базується на розумінні культури присутності як важливої практики в рамках постатеїстичного богослов'я. У цьому контексті євхаристійна антропологія пропонує змінити спосіб, яким ми сприймаємо та відносимося до Іншого, перетворюючи Чужого в Іншого. Невипадково ця концепція виходить за межі теоретичного богослов'я і сприяє формуванню культури, яка допоможе подолати відчуженість між людьми. Перспективним для подальшого дослідження будуть напрацювання інших сучасних українських православних богословів з їхніми особливостями методологічного підходу та специфічними акцентами проблемних зон і питань, на яких зосереджена їхня увага.

Ключові слова: євхаристійна антропологія, філософія Інишого, культура присутності, дар, вдячність, зустріч, подяка, вразливість.

«Я не знаю, ким я здаюся цьому світу, але собі самому я здаюся дитиною, яка, граючись на березі океану, час від часу радіє тому, що знайшла кілька камінчиків трохи гладкіших і раковин трохи строкатіших, ніж зазвичай, у той час як величезний океан істини розстилається переді мною повністю недослідженим»¹.

Постановка наукової проблеми та її значення. Цікавим і показовим прикладом феноменологічних пошуків сучасних українських богословів є розширення та поглиблення євхаристичної еклезіології євхаристійною антропологією. Певною мірою ми можемо сказати, що методи та принципи євхаристичної еклезіології є відповідними українським реаліям, повних суперечностей в царині християнського богослов'я. Шлях, який було пройдено православними богословами минулого століття, зокрема прот. Георгієм Флоровським², В. Лоським³, митр. Іоаном Зізіуласом⁴, з метою знаходження шляхів поєднання християнського розділеного світу «надконфесійною ниткою», щоб повернути йому втрачену єдність, проходять наразі і українські богослови, звертаючись та переосмислюючи здобутки православного богослов'я попереднього століття, одночасно відтворюючи «богослов'я єдності» та поглиблюючи, згідно з митр. Іоаном Зізіуласом, «історію єдності» Церкви⁵.

Водночас на цьому шляху українське богослов'я прокладає свою власну дорогу, характерною рисою якої є сміливе його звернення до філософії та

¹ David Brewster, *Memoirs of the life, writings and discoveries of Sir Isaac Newton*, Edinburgh, Edmonston and Douglas, 1860, т. II, р. 331. Цит. по: Филоненко А. Океан тайны. Киев: ДУХ І ДІТЕРА; Харьков: ДантеЦентр, 2019. С. 204. Ці слова, хоч і не належать О. Філоненко безпосередньо, проте, напевне, найкраще окреслюють шлях самого автора – безперервний пошук і щира «дитяча» радість від здобутих відкриттів-одкровень серед неозорого океану ще не пізнаних таємниць.

² Георгий Флоровский, *прот. Пути русского богословия* / С предисл. Н. Лосского. Москва: Институт Русской цивилизации, 2009. 848 с. Догмат и история / Сост. Е. Холмогоров; Общ. ред. Е. Карманов; Ред. В. Писляков; [предисл. Е. Холмогорова]. Москва: Изд-во Св.-Владимир. Братства, 1998. 487 с. (Православная богословская библиотека; Вып. 1).

³ Лосский В. Н. Боговидение / пер. с фр. В.А. Рещиковой, сост. и вступ. ст. А.С. Филоненко М.: АСТ, 2006. 759 с.

⁴ Йоан Зізіулас. Буття як спілкування. Дослідження особистості і Церкви. З передмовою Йоана Меєндорфа. Пер. з англ. Володимира Верлока, Максима Козуба. К.: Дух і літера, 2005. 276 с. Общение и инаковость: Новые очерки о личности и церкви / Иоанн Зизиулас; [пер. с англ. М. Толстолуженко, Л. Колкер]. Москва: Изд-во ББИ, 2012. XII, 407 с. (Золотая серия ББИ. Современное богословие).

⁵ Ι. Ζηζιούλα, Η ενότης της Εκκλησίας εν τη θεία ευχαριστία και το επισκόπω κατά τους τρεις πρώτους αιώνες, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1990. (Иоанн (Зизиулас). Единство Церкви в епископе и Евхаристии). <https://acathist.ru/en/novosti/item/770-ioann-ziziulas-edinstvo-tserkvi-v-episkope-i-evkharistii> ЖМП 1992, №3

здобутків культури. У результаті творчого переосмислення та поєднання філософсько-богословської та художньої думки акцент в об'єкті дослідження переводиться із Церкви на людину, якщо, звісно, можливо розділити (без протиставлення!) еклезіологію та антропологію в межах християнського віровчення.

Аналіз досліджень проблеми. У пошуках відповіді на питання поставлене Інною Голубович стосовно того «на які фундаментальні виклики відповідає запропонований проект євхаристійної антропології» Олександра Філоненка⁶, в основу статті звичайно ж покладені самі праці сучасного українського православного богослова, філософа, зокрема програмні його дослідження оприлюднені як монографія «Присутність Іншого і вдячність: контури євхаристійної антропології» та дисертація «Євхаристійна антропологія: критичний аналіз», а також збірка публічних виступів «Океан тайни». Дотично для розкриття теми зверталися до напрацювань митрополита Іоана (Зізіуласа), Гаврилюк Т., Пашкова К. та ін.

Мета і завдання статті. Провести богословський, філософсько-релігійнознавчий аналіз євхаристійної антропології Олександра Філоненка, а для цього розглянути пропоновані дослідником різносторонні та багатовекторні її аспекти, серед яких виділяються дар, вдячність, зустріч, радість (ликування), подяка, вразливість; показати її комунікативні можливості як сучасної культури присутності для подолання людської відчуженості перетворенням Чужого на Іншого.

Виклад основного матеріалу. Євхаристійна антропологія, продовжує осьову лінію євхаристійної еклезіології ставлячи перед собою завдання дати відповідь на фундаментальні виклики сучасності, вказуючи на спільне у різноманітті, виокремлюючи вічне та сутнісне в людині із привнесеного та тлінного.

Діалектичні суперечності минулого, теперішнього та майбутнього в людському бутті набувають особливого сенсу, оскільки поєднують стале та змінне, сутнісне та другорядне. У власному богословсько-філософському пошуку О.Філоненко відштовхується від волаючої на початку ХХ століття необхідності появи нової людини. Власне, це і є відповіддю на питання, поставлене Інною Голубович стосовно того, «на які фундаментальні виклики відповідає запропонований проект євхаристійної антропології» Олександра Філоненка⁷. Те, що залишається відкритим у тезі І.Голубович, і є питання – чи є євхаристійна антропологія, запропонована О.Філоненком, проектом, чи ж

⁶ Голубович І. КОНТУРИ ЄВХАРИСТІЙНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ОЛЕКСАНДРА ФІЛОНЕНКА // Діа́́х / Докса. 2018. Вип. 2(30). С. 200-211.

⁷ Голубович І. КОНТУРИ ЄВХАРИСТІЙНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ОЛЕКСАНДРА ФІЛОНЕНКА <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/20891/1/200-211.pdf>. С. 200.

вона є описом наявної унікальності в природі людини, яка породжується і є можливою лише в здійсненні християнського євхаристійного єднання.

Отже, посилаючись на А. Бадью та О.Е.Мандельштама, український богослов вказує на парадокс початку ХХ століття – «у центрі його мислення – нова людина»⁸. Ця нова людина, поки що, лише затребувана. Вона, поки що, «є проєктом розриву і основи», оскільки задається питанням: «Що таке справжнє життя, що означає жити по-справжньому – життям, співмірним органічній насиченості живого?»⁹. Вона ставить питання щодо себе самої: «Що це за тварина – людина? Яке вітальне становлення цієї тварини? Як могла б вона досягти більш глибокої узгодженості з Життям й Історією?»¹⁰. Питання, яке є закономірним та слухним щодо філософської антропології, між тим є трагічним та гірким для християнської антропології, оскільки вказує відверто на втрату людиною самої себе, сокровенної її сутності, божественної її складової.

Християнство дало відповіді на питання на кшталт: «Що це за тварина – людина?», «Як могла б вона досягти більш глибокої узгодженості з Життям й Історією?», розп'яттям Бога на хресті. Водночас в умовах філософських та екзистенційних «смертей» (Бога, людини тощо) минулого століття, означені питання набувають нової гостроти та осмислення. Православ'я змушене констатувати власну розгубленість перед новими викликами, говорити про «загублений шлях»¹¹ та шукати нові пояснення вже відомим істинам і через це звернення до євхаристійної антропології є напрочуд актуальним.

Повертаючись до тези І. Голубович щодо «проєкту євхаристійної антропології» О. Філоненка, звернемося до самого автора за роз'ясненням. У новизні дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук «Євхаристична антропологія: критичний аналіз», автор наголошує на тому, що ним вперше сформульовано поняття «євхаристійна антропологія»

«для визначення напряму в богословській і філософській антропології, який описує антропологічні практики, що породжують суб'єкта, як практики вдячності (благодаріння) у відповідь на присутність упізнаного Іншого як дару»¹².

⁸ Філоненко О. С. Євхаристійна антропологія: критичний аналіз. Дис... докт. філос.н. Спеціальність 09.00.14 – богослов'я. К.: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 35. Виділення наше.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. С. 35.

¹¹ Гаврилюк Т.В. Людина в християнській антропології ХХ – ХХІ століття. Монографія. – К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. С. 60-62.

¹² Філоненко О. С. Євхаристійна антропологія: критичний аналіз. Дис... докт. філос.н. Спеціальність 09.00.14 – богослов'я. К.: Національний педагогічний університет імені М.

Зупинимось детальніше на зазначеній думці.

Християнська антропологія, якщо можливо і доречно так її уніфікувати в межах поділу на чисельні традиційні та новітні течії, виходить із доконаного факту творення людини за образом і подобою Бога. У той же час, залишається гострим і відкритим для дискусій питання, чи кожна людина є цим образом Божим і чи кожна людина здатна стати богом з маленької літери. У цьому становленні від заданої від народження божественної сутності до екзистенційної перемоги над упалою природою важливу роль відіграє людина євхаристійна. Саме в цьому моменті еклезіологія та антропологія поєднуються в єдине ціле. Люди у своєму різноманітті складають єдине Тіло Христове – Церкву. Саме в Євхаристії відбувається те, що О.Філоненко описує як *«зустріч з Іншим (з Богом та людиною), яка визначає шляхи суб'єктивації через роботу вдячності»*¹³.

Певною мірою, можна сказати, що, розкриваючи сутнісне наповнення напряму євхаристійної антропології О.Філоненко відповідає на заклик А.Бадью, до творів якого він неодноразово звертається, осмислити століття (минуле ХХ-е століття), а, отже, показати не лише його характерні очевидні риси, але й вказати на шлях подолання його деструктивних, роз'єднувальних тенденцій. І якщо А. Бадью в його праці *«Століття»* закликає до припинення поразок та одержання перемог¹⁴, то О. Філоненко показує, що двоїчність, яка розділяє, з необхідністю долається продумуванням *«троїчності, яка примиряє»*. Дещо Третє, певний *«подих не-сказанного»*, який здатен створити *«нову чуттєвість»*, у межах якої в усі сфери думки (філософію, культуру, науку, релігію) повернуться реальність та суб'єкт, який відкриє себе через відповідь – *«респонсивність до Присутності»*¹⁵.

У взаємодії *«суб'єкт – реальність»* О. Філоненко наділяє саме реальність активністю. Ця активність характеризується зміною модальних наративів. На зміну проєктивній культурі, на його думку, приходить повернення до тактильної метафорики, найкращим виразом якої є естетика. Здійснюється повернення до *«рани реальності»*, як *«рани недоречного Іншого, від рани радості до рани страждання і співстраждання»*¹⁶. Це – епоха чуттєвого став-

П. Драгоманова, 2018. С. 3.

¹³ Філоненко О. С. Євхаристійна антропологія: критичний аналіз. Дис... докт. філос.н. Спеціальність 09.00.14 – богослов'я. К.: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 2.

¹⁴ Бадью Ален. Століття / З французької переклав Андрій Репа. Львів: Кальварія; К.: Ніка-Центр, 2014. 312 с.

¹⁵ Там само. С. 36 – 37.

¹⁶ Філоненко О.С. Присутність Іншого і вдячність: контури євхаристійної антропології: монографія. Рівне: Дятлик М., 2018. С. 10.

лення до світу. Міркуючи про творчість українського митця Павла Макова, О. Філоненко описує власне бачення контурів цієї нової чуттєвості:

«Стать номадою, безхатченком, безмісцним, недоречним, щоб відкрити утопію, місце, котрого немає, місце моєї справжності. Утопія, місце неможливого, відкривається недоречним і таким, що ранить. Не краще замість буденного, не нове замість затертого, але розрив у місці моєї присутності, розріз, завданий тим, чого немає – реальним. Дослідження місця, в якому я перебуваю, у його близькості до утробності, щоби в ньому, йдучи слідом справжнього у напрямі зростаючого страху, дістатися до сингулярного розриву, рани, яка відкриває болючий простір утопії. Реальність – голка, про яку пам'ятає лише рана, розрив, що утверджує себе болем. Протравити рану кислотою пам'яткування, забути прахом земним, торкнутися білого одягу нікчемності торканням подяки за повернене царство та залишити сліди татуйованої пам'яті. Мистецтво як туга за реальним, як дослідження місця у пошуках недоречного – неминуче утопічне»¹⁷.

Чи не можемо ми сказати, що означена О. Філоненком «нова чуттєвість» є сучасною мовою для виразу сутнісно християнської події Розп'яття? Найвищий Дар, якого людина прагне, який Людина може дати і який людина може сприйняти від Бога. Тема «неможливого дару» спокуслива своїм високим закликом – можливістю існувати поза насиллям. Якщо український богослов стверджує, що дискусія між Ж.-Л. Маріоном¹⁸ та Ж. Дерріда¹⁹ «Про дар» «не тільки окреслила філософські підсумки ХХ століття, але й відкрила нову теоретичну перспективу, в якій Третім, що долає Двоїцю А. Бадью і дозволяє помислити «Подих не-сказанного» є Дар»²⁰, то варто було б наголосити на тому, що поза християнською подією Розп'яття, у якій насилля долається Даром, міркування Ж. Дерріда залишаються лише філософською концепцією.

Зокрема, на зазначене вище вказує і Костянтин Пашков:

¹⁷ Філоненко А. С. Утопия Макова // Павел Маков. Utopia. Хроники 1992 – 2005. Харьков, Киев: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. С. 170.

¹⁸ Марион Ж.-Л. Идол и дистанция: пер. с фр. // Символ: Париж – Москва. 2009. № 56. С. 5 – 288.

¹⁹ Деррида Ж. Голос и феномен: пер. с фр. Санкт-Петербург: Алетейя, 1999. 208 с. Деррида Ж. Цілі людини // Після філософії: кінець чи трансформація? / упоряд. К. Байнес. К.: Четверта хвиля, 2000. С. 114 – 145. Письмо та відмінність. К.: Основи, 2004. 602 с. Дарувати час. Львів: Літопис, 2008. 208 с.

²⁰ Філоненко О.С. Присутність Іншого і вдячність: контури євхаристійної антропології: монографія. Рівне: Дятлик М., 2018. С. 11.

«Полеміка про дар розгорнулася в теологічній площині... бо християнська теологія, переважно використовуючи саме категорію дару, говорить про Бога та Його благодать як самоданість Бога, що, власне, і дозволяє їй говорити про дар та жертвопринесення, про дари Духа та багато подібного. Але якщо ми будемо обговорювати благодать лише як ідею (Дерріда), ми зразу ж опинимося перед апорією... – умови можливості взаємовідносин з Богом виявляться, одночасно, умовами їхньої неможливості»²¹.

О. Філоненко вказує на те, що поза межами етики чи естетики філософія Ж. Дерріда з необхідністю звертається до богослов'я, що і зумовило згадану вище дискусію з Ж.-Л. Маріоном.

Феноменологічні міркування Ж.-Л. Маріона, на думку О.Філоненка, є однією «з можливостей «богословського повороту в феноменології», що дозволяє розвивати феноменологічне богослов'я дару»²². У Ж.-Л. Маріона розуміння дару уточнюється, поглиблюється та окреслюється у феномен даності. Даність не в контексті наявної присутності будь-чого, але як дещо, що відбувається в якості даного лише свідомості, і воно завжди є даним. У контексті євхаристії людині дається Слово Боже, дається прощення, дається життя в Дусі. І тут можна погодитися з тим, що тема Дару, як наочний приклад можливості перетину філософських та богословських традицій мислення, «дозволяє помислити присутність Іншого поза Двоїцею А. Бадью»²³. Водночас, маючи точку перетину ці дві традиції мислення, які в історії, незважаючи на часте надмірне прагнення вийти за межі одна одної, неодноразово перетиналися, приходять до різних результатів: «неможливого дару» в апофатичному мисленні Ж. Дерріда і «дару – даності» в феноменології Втілення Ж.-Л. Маріона»²⁴.

Філософській традиції мислення не вистачає досвіду осмислення феноменів, які відносяться до релігійного досвіду. Отже, можемо сказати, що саме в релігійному мисленні наявні передумови для можливості «неможливого» дару. Між Богом та його творінням, згідно з міркуваннями Ж.-Л. Маріона, наявна певна відстань, дистанція, яка уможливає прийняття дару в такий спосіб, що той, хто дарує і той, хто приймає дар, не зливаються. Бог як Любов, як найвище благо, постійно себе віддає, і цей дар ніхто не може

²¹ Пашков К. Дар и благодарение в контексте христианской и постмодернистской антропологии. Харьков: Богословський портал., 2010. С. 89. Виділення наше.

²² Філоненко О.С. Присутність Іншого і вдячність: контури євхаристійної антропології: монографія. Рівне: Дятлик М., 2018. С. 12.

²³ Там само. С. 13.

²⁴ Там само. С. 14. Виділення наше.

йому повернути. Отже, про Бога варто говорити в «зворотній перспективі» – Любов Бога передує буттю.

Олександр Філоненко слушно зауважує, що Ж.-Л. Маріон пропонує певну «*модель суб'єктивності*»²⁵, яка тяжіє до християнської персоналістичної антропології, у якій відповідь людська на поклик Бога, на його Любов є запорукою людської цілісності. У цій відповіді на поклик Бога з необхідністю народжується хвала та подяка. У такий спосіб, згідно з О.Філоненком, поклик Ж.-Л. Маріона «*бере в дужки метафізичну дискурсивність, виходячи за межі як апофатичної, так і катафатичної богословських мов*»²⁶.

Звернемо увагу на те, що людина виступає певним провідником для впровадження неможливого дару у світ. Подяка, як відмічає О.Філоненко, яка народжується в людині у відповідь на дар безумовної Божої милості, тобто на поклик Бога, розпізнаючись людиною, впроваджує цей дар у світ. Тут можемо відмітити особливу роль людини в бутті Бога. Без події Христа неможливо мислити іконічне одкровення Бога Отця. Поза християнською антропологією неможливо мислити тему подяки, неможливо усвідомити її місце в онтологічно-антропологічній взаємодії. Про це зауважує і О. Філоненко, наголошуючи на тому, що

*«через феноменологію даності і теорію суб'єктивності, Ж.-Л. Маріон вводить в європейську філософію тему подяки, яка там парадоксальним чином (якщо пам'ятати про євхаристію-подяку як серце християнської культури) була відсутня»*²⁷.

Відзначаючи різницю християнського та філософського типів мислення, парадоксальність відсутності у філософії теми подяки зникає.

Для того, щоб бути більш точними, окреслимо коротко, але чіткіше, унікальність християнського бачення подяки та Дару. Людина, через Розп'яття, в події спасіння отримує явлення «*неможливого дару*» і одночасно вона стає здатною до відповіді на нього, до подяки. Означена подяка є ніщо інше, як спілкування з Богом, життя в Ньому. У такому антропологічному баченні людина відкрита до зустрічі не лише з Богом, але і з Іншим.

Поза християнством, як показує Пашков на прикладі філософії Левінаса та Дерріди, людина не здатна зустрітися з Богом обличчя до обличчя, а, отже, для неї є неможливим богоспілкування та відкритість до Іншого. Зокрема, у цьому контексті є слушним і висновок Пашкова:

²⁵ Філоненко О. С. Євхаристійна антропологія: критичний аналіз. Дис... докт. філос.н. Спеціальність 09.00.14 – богослов'я. К.: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 119.

²⁶ Там само. С. 118.

²⁷ Там само. С. 131.

«Спробувати щось зрозуміти у християнстві як такому, тобто в християнстві, ядром якого є подія Христа, можливо лише, спираючись на особливого роду герменевтику – «євхаристійну герменевтику», яка дозволяє коректно описувати християнське бачення антропологічної ситуації людини у світі: людина після того, як Бог «смертю смерті подолав», перестає бути її рабом, вона покликана до преображення (Фавор) та безсмертя (Воскресіння)»²⁸.

І ми майже підходимо до відповіді на поставлене нами питання про те, чи є євхаристійна антропологія О.Філоненка проектом. Варто більш детально з'ясувати авторське бачення категорії «вдячність», оскільки, на думку українського богослова, людина відкривається до спілкування з Богом, виявляючи власну суб'єктивність «у якості людини вдячної, або людини євхаристійної».

Особливістю богослов'я XX століття є розширення розуміння християнської категорії «богоспілкування» до утвердження специфічної форми людиноспілкування, у якій основою людського спілкування з необхідністю повинна бути зустріч людини з Богом. Так ми доходимо висновку про наявну антропологічну унікальність християнина, яка виражена і в заповіді Ісуса Христа: «Полюби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всією думкою твоєю. Це є перша і найбільша заповідь. Друга ж подібна до неї: люби ближнього твого, як самого себе» (Мф. 22:37-39). Аналізуючи богослов'я спілкування митрополита Пергамського Іоана Зізіуласа, О. Філоненко бачить його ідеї як доповнення софіологічного богослов'я (В. Соловйов, прот. С. Булгаков тощо) та неопатристичного синтезу (прот. Г.Флоровський, В. Лосський), оскільки «богослов'я спілкування виходить не з досвіду Богопізнання, але з Богоспілкування»²⁹.

У події «зустрічі», яка є важливим фактом як в процесі богопізнання, так і в богоспілкуванні, богослов'я спілкування, на відміну від сучасних комунікативних теорій (Ю. Хабермас, К.-О. Апель, Дж. Р. Серль), відштовхується від поняття «особистість». О. Філоненко вказує на те, що особистість у богослов'ї спілкування «не зводиться до атомарного суб'єкта, в ній є щось неспостережуване поза зустріччю і таке розкривається тільки в зустрічі»³⁰.

Зустріч, значить, є важливою антропологічною категорією, оскільки

«особистість зустріччю входить у світ, поза зустріччю вона недоступна не тільки зовнішньому спостерігачеві, але і для рефлексив-

²⁸ Пашков К. Дар и благодарение в контексте христианской и постмодернистской антропологии. Харьков: Богословський портал., 2010. С. 202.

²⁹ Філоненко О.С. Присутність Іншого і вдячність: контури євхаристійної антропології: монографія. Рівне: Дятлик М., 2018. С. 107.

³⁰ Там само. С. 108-109.

ного самоопису. Спостерігаються люди, спостерігаються індивідуальності, тіла, зібрання тіл, зібрання індивідуальностей, але тільки в події зустрічі можливе спостереження присутності особистості в цьому світі. Зустріч, яка веде до такого розкриття особистості, і є справжньою зустріччю. Такою є і зустріч з Богом»³¹.

Означена теза носить універсальний характер і стосовно унікальності зустрічі з Богом, потребує пояснення. Олександр Філоненко роз'яснює унікальність християнського розуміння зустрічі за допомогою категорій радості (ликування в О. Філоненка) та вразливості. Оскільки особистість є тим, «що являє себе іншому тільки в події справжньої зустрічі», тоді постає питання, що є ознакою цієї справжності. О. Філоненко уточнює:

«в події справжньої зустрічі, коли я переживаю радість, або ликую, але інша людина в цій зустрічі, дивлячись на мене, ликуючого, стає свідком ликування як явища мого справжнього лиця, що проступає крізь личину повсякденності. Спостережуваний іншим, мій лик залишається для мене самого прихованим. Тому зустріч в істотному сенсі є ликування, і як радість, і як збирання в спілкуванні, і як виявлення лику. Ніяк інакше лик в цьому світі не виявляє себе, як тільки в збираючій зустрічі. Особистість не розкривається поза соціальністю справжньої зустрічі, яка, в свою чергу, визначається можливістю Богоспілкування»³².

Отже, справжня зустріч з необхідністю передбачає торжество і християнське його розуміння долає як соціальну відчуженість, так і розчиненість індивідуальності в будь-якому співтоваристві. Християнське розуміння радості передбачає можливість соборності, коли моє торжество породжує і торжествуючу (або як в автора – ликуючу) спільноту. У той же час О. Філоненко слушно наголошує та тому, що означене торжество не є даністю, а лише як за-даність³³. Цей слушний висновок суголосний християнському вченню про людину як про образ Бога, який ще повинен стати подобою. Людина, іншими словами, не любить Бога та ближнього свого безумовно, у ній є лише за-даність до цієї любові.

Християнин, з цієї точки зору, долає дохристиянське «людина людині вовк», висловлене давньоримським письменником Плавтом у комедії «Осли»³⁴. Але не лише досвід дохристиянського світу, але і світу християн-

³¹ Там само. С. 109.

³² Там само. С. 110.

³³ Там само. С. 110.

³⁴ Homo homini lupus est. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Homo_homini_lupus_est

ського неодноразово ставив під сумнів можливість означеного вище спілкування, можливість взаємного торжества, можливість людяності як такої в умовах зустрічі із жорстокою повсякденністю. О. Філоненко звертається до духовного спадку митр. Антонія Сурозького, розкриваючи тему вразливості, необхідну для повного розуміння людини євхаристійної. Лише в молитві людина стає відкритою, вона стає вразливою. І справжня відкритість іншому поза здатністю повної відмови від себе неможлива. Як говорить український богослов, *«до того, як розкритися через взаємність, любов виявляє себе як жертвовність і вразливість»*³⁵.

Справжня радість (як ликування), справжнє спілкування є там, де людина долає свою природу, яка вимагає захищеності та невразливості. У цьому спілкуванні вона, відкриваючись Христу, відкривається й іншій людині, свідомо стаючи вразливою. У такий спосіб народжується, за словами О.Філоненка, *«етика вразливості – мужня етика»*³⁶. У богослов'ї спілкування феноменологічні дар та подяка спростовують традиційні дар і вдячність, які постають зазвичай як відповідь на дарування. У справжній зустрічі даність передує будь-якому іншому даруванню, але їй нічого не передує. Християнин впізнає цей дар його образом («ликом»), його вдячністю, його відкритістю до впізнання Христа.

О. Філоненко доводить, що богослов'я спілкування *«визначає розвиток євхаристійної антропології, яка переносить у філософський простір вразливість, вдячність і розділеність як умови зустрічі»*³⁷. На думку українського вченого, розвиток євхаристійної антропології формує нову культуру присутності та забезпечує наявність у суспільстві ризику прикладу можливості подолання сприйняття Іншого як Чужого.

*«Чужий, – зауважує О.Філоненко, – це той, спілкування з ким підпорядковане виробленню мого уявлення про нього, щоб вгамувати тривогу від невідзначеного тісного співіснування з ним»*³⁸. Красномовно богослов змальовує символ християнського розп'яття в нашому природному людському спілкуванні. Людина у своїй уяві розпинає ближнього щоразу і без вагань, якщо він не відповідає її уяві про нього. Це природне прагнення до невразливості, яке долається лише перетворенням чужого на Іншого.

³⁵ Філоненко О.С. Присутність Іншого і вдячність: контури євхаристійної антропології: монографія... С. 111. Виділення наше.

³⁶ Там само. С. 112.

³⁷ Філоненко О.С. Присутність Іншого і вдячність: контури євхаристійної антропології: монографія. Рівне: Дятлик М., 2018. С. 120.

³⁸ Там само. С. 173.

«Інший, – як зауважує О.Філоненко, – це той, чиє руйнування власного образу в мені мене радує, наповнює захопленням, незважаючи на те, що занепала чутливість кричить про зраду, той, до зради кого я готовий, оскільки кожним таким кроком він наближає мене до справжнього себе, руйнуючи уявлення, що стали між нами стіною, і звільняючи від фігури Чужого»³⁹.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Сміливе твердження О. Філоненка щодо потенційної можливості євхаристійної антропології подолати людську відчуженість перетворенням Чужого на Іншого спирається на розуміння ним культури присутності як критичної практики в межах постатеїстичного богослов'я. У такий спосіб євхаристійна антропологія є закономірним наслідком процесів соціокультурних, політичних, духовних пошуків сучасності. Зокрема, О. Філоненко, майстерно розкриваючи різні аспекти євхаристійної антропології, говорить про її здатність до *«зцілення ран ХХ століття і перевідкриття людяності й солідарності в есхатології миру і примирення»⁴⁰.*

Повертаючись до винесеної на початку статті тези І. Голубович щодо того, що євхаристійна антропологія, запропонована О.Філоненком, є проєктом, зауважимо, що українському богослову вдалося через ретельний аналіз філософсько-богословської спадщини ХХ століття виразити унікальність християнської пропозиції подолання трагічної втрати людиною самої себе. Загублена в чисельних філософських «смертях» ХХ століття людина відновлюється в зустрічі з Іншим, а через нього сама із собою. Як своєрідний проєкт, що пропонує О. Філоненко для подальшої реалізації, можемо вважати його побажання щодо ґрунту, на якому можливий розвиток сучасного, *«чутливого до антропологічної проблематики»* богослов'я:

«По-перше, воно повинно бути реалістичним, тобто уважним до Реальності та форм її присутності, серед яких зустріч з Іншим є епіфанічною подією, яка породжує саме богословське мислення. По-друге, антропологічним, тобто зверненням до продумування шляхів суб'єктивації через пошуки нової людяності, що виявляється у зустрічі зі Священним. По-третє, після вікового продумування «смерті Бога» воно покликане бути пасхальним, визначеним питанням про інше начало людяності, що воскресає, поза активістськими практиками модерну і постмодерну»⁴¹.

³⁹ Там само. С. 174.

⁴⁰ Там само. С. 311.

⁴¹ Там само. С. 314.

Список джерел і літератури:

1. *Біблія*. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. В українському перекладі з паралельними місцями та додатками. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.
2. *Бадью Ален*. Століття / З французької переклав Андрій Репа. Львів: Кальварія; К.: Ніка-Центр, 2014. 312 с.
3. *Гаврилюк Т.В.* Людина в християнській антропології XX – XXI століття. Монографія. К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. 334 с.
4. *Георгій Флоровський, прот.* Догмат и история / Сост. Е. Хомяков; Общ. ред. Е. Карманов; Ред. В. Писляков; [предисл. Е. Хомякова]. Москва: Изд-во Св.-Владимир. Братства, 1998. 487 с. (Православная богословская библиотека; Вып. 1).
5. *Георгій Флоровський, прот.* Пути русского богословия / С предисл. Н. Лосского. Москва: Институт Русской цивилизации, 2009. 848 с.
6. *Голубович І.* КОНТУРИ ЄВХАРИСТИЙНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ОЛЕКСАНДРА ФІЛОНЕНКА // *Δόξα* / Докса. 2018. Вип. 2(30). С. 200-211. // URL: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/20891/1/200-211.pdf>
7. *Деррида Ж.* Голос и феномен: пер. с фр. Санкт-Петербург: Алетейя, 1999. 208 с.
8. *Деррида Ж.* Дарувати час. Львів: Літопис, 2008. 208 с.
9. *Деррида Ж.* Письмо та відмінність. К.: Основи, 2004. 602 с.
10. *Деррида Ж.* Цілі людини // Після філософії: кінець чи трансформація? / упоряд. К. Байнес. К.: Четверта хвиля, 2000. С. 114 – 145.
11. *Ι. Ζηζιούλα*. Η ενότητης Ελληνισίας εν τη θεία ευχαριστία και τω επισκόπω κατά τους τρεις πρώτους αιώνας, εκδ. Γρήγόρη, Αθήνα 1990. (Йоанн (Зизиулас). Единство Церкви в епископе и Евхаристии). URL: <https://acathist.ru/en/novosti/item/770-ioann-ziziulas-edinstvo-tserkvi-v-episkope-i-evkharistii> ЖМП 1992, №3.
12. *Йоанн Зизиулас*. Общение и инаковость: Новые очерки о личности и церкви / пер. с англ. М. Толстолуженко, Л. Колкер. Москва: Изд-во ББИ, 2012. XII, 407 с. (Золотая серия ББИ. Современное богословие).
13. *Йоанн Зизиулас*. Буття як спілкування. Дослідження особистості і Церкви. З передмовою Йоана Меєндорфа. Пер. з англ. Володимира Верлока, Максима Козуба. К.: Дух і літера, 2005. 276 с.
14. *Лосский В. Н.* Боговидение / пер. с фр. В.А. Решиковой, сост. и вступ. ст. А.С. Филоненко. М.: АСТ, 2006. 759 с.
15. *Марион Ж.-Л.* Идол и дистанция: пер. с фр. // Символ: Париж – Москва. 2009. № 56. С. 5 – 288.
16. *Пашков К.* Дар и благодарение в контексте христианской и постмодернистской антропологии. Харьков: Богословський портал, 2010. 221 с. (Серія «Сучасна теологія»).
17. *Філоненко А.* Океан тайны. Киев: ДУХ І ЛІТЕРА; Харьков: ДантеЦентр, 2019. 312 с. (Bibliotheca Paedagogica)

18. Філоненко А. С. Утопия Макова // Павел Маков. Утопія. Хроніки 1992 – 2005. Харьков, Киев: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. С. 170 – 171.
19. Філоненко О. С. Євхаристійна антропологія: критичний аналіз. Дис... докт. філос. н. Спеціальність 09.00.14 – богослов'я. К.: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2018. 418 с
20. Філоненко О.С. Присутність Іншого і вдячність: контури євхаристійної антропології: монографія. Рівне: Дятлик М., 2018. 352 с.
21. Homo homini lupus est. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Homo_homini_lupus_est.

References:

1. *Bibliia* (2004). Knyhy Sviashchennoho Pysannia Staroho ta Novoho Zavitu. V ukrainskomu perekladi z paralelnymy mistiamy ta dodatkamy. K.: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu The Bible. (Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments in Ukrainian translation with parallel passages and appendices. Kyiv) [in Ukrainian].
2. *Badiu Alen* (2014). *Stolittia / Z frantsuzkoi pereklav Andrii Riepa*. Lviv: Kalvariia; K.: Nika-Tsentr (Badiou Alain. Century / Translated from the French by Andriy Repa. Lviv: Calvary; Kyiv: Nika-Center) [in Ukrainian].
3. *Havryliuk T.V.* (2013). *Liudyna v khrystyianskii antropologii XX – XXI stolittia*. Monohrafiia. K.: TOV «NVP «Interservis» (Gavrilyuk T.V. Man in Christian anthropology of the 20th - 21st centuries. Monograph. Kyiv) [in Ukrainian].
4. *Georgij Florovskij, prot.* (1998). *Dogmat i istorija / Sost. E. Holmogorov*. Moskva: Izd-vo Sv.-Vladimir. Bratstva (Pravoslavnaia bogoslovskaja biblioteka; Vyp. 1) (Georgy Florovsky, prot. Dogma and history / Compiled by E. Kholmogorov. Moscow: St. Vladimir Publishing House Brotherhoods (Orthodox Theological Library; Issue 1)) [in Russian].
5. *Georgij Florovskij, prot.* (2009). *Puti russkogo bogoslovija / S predisl. N. Losskogo*. Moskva: Institut Russkoj civilizacii (Georgy Florovsky, prot. Paths of Russian theology / With a foreword by N. Lossky. Moscow: Institute of Russian Civilization) [in Russian].
6. *Holubovych I.* KONTURY YEVKHARISTIINOI ANTROPOLOHII OLEKSANDRA FILONENKA // Δόξα / Doksa. 2018. Vyp. 2(30). Retrieved from: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/20891/1/200-211.pdf> (Golubovych I. Contours of eucharist anthropology of Alexander Filonenko // Δόξα / Doxa. 2018. Issue 2(30)) [in Ukrainian].
7. *Derrida Zh.* (1999). *Golos i fenomen: per. s fr. Sankt-Peterburg: Aleteija* (Derrida J. Voice and phenomenon: trans. from fr. St.-Petersburg: Aletheia) [in Russian].
8. *Derrida Zh.* (2008). *Daruvaty chas*. Lviv: Litopys (Derrida J. To give time. Lviv: Chronicle) [in Ukrainian].
9. *Derrida Zh.* (2004). *Pysmo ta vidminnist*. K.: Osnovy (Derrida J. Writing and difference. K.: Basics) [in Ukrainian].
10. *Derrida Zh.* (2000). *Tsili liudyny // Pislia filosofii: kinets chy transformatsiia? / uporiad. K. Baines*. K.: Chetverta khvyliia (Derrida J. Goals of man // After

- philosophy: end or transformation? / arranged K. Bynes. K.: The fourth wave) [in Ukrainian].
11. *Ioann (Zizioulas)* (1992). *Edinstvo Cerkvi v episkope i Evharistii John (Zizioulas)*. Retrieved from: <https://acathist.ru/en/novosti/item/770-ioann-zizioulas-edinstvo-tserkvi-v-episkope-i-evkharistii> ЖМП 1992, №3 (Unity of the Church in the Bishop and the Eucharist. Athens) [in Russian].
 12. *Yoan Zizioulas* (2005). *Buttia yak spilkuvannia. Doslidzhennia osobystisnosti i Tserkvy. Z peredmovoiu Yoana Meiendorfa. Per. z anhl. Volodymyra Verloka, Maksyma Kozuba. K.: Dukh i litera.* (Ioan Zizioulas. Being as communication. The study of personality and the Church. With a foreword by Johann Meyendorff. Trans. from English) [in Ukrainian].
 13. *Ioann Zizioulas* (2012). *Obshhenie i inakovost': Novye ocherki o lichnosti i cerkvi / per. s angl. M. Tolstoluzhenko, L. Kolker. Moskva: Izd-vo BBI (John Zizioulas. Community and Otherness: New Essays on Personality and the Church / trans. with English M. Tolstoluzhenko, L. Kolker. Moscow: Izd-vo BBI)* [in Russian].
 14. *Losskij V. N.* (2006). *Bogovidenie / per. s fr. V.A. Reshchikovej, sost. i vstup. st. A.S. Filonenko. M.: ACT. (Lossky V.N. Vision of God / trans. from fr. V.A. Reshchikova, comp. and entry Art. A.S. Filonenko. M.: ACT)* [in Russian].
 15. *Marion Zh.-L.* *Idol i distancija: per. s fr. // Simvol: Parizh – Moskva. 2009. № 56.* (Marion J.-L. Idol and distance: trans. from fr. // Symbol: Paris - Moscow. 2009. No. 56.) [in Russian].
 16. *Pashkov K.* (2010). *Dar i blagodarenie v kontekste hristianskoj i postmodernistskoj antropologij. Har'kov: Bogoslovs'kij portal (Pashkov K. Gift and gratitude in the context of Christian and postmodern anthropology. Kharkiv: Theological Portal (Series «Modern Theology»))* [in Russian].
 17. *Filonenko A. S.* (2005). *Utopija Makova // Pavel Makov. Utopia. Hroniki 1992 – 2005. Har'kov, Kiev: DUH I LITERA (Filonenko A. S. Makov's Utopia // Pavel Makov. Utopia. Chronicles 1992 – 2005. Kharkiv, Kyiv: SPIRIT AND LETTER)* [in Russian].
 18. *Filonenko A.* (2019). *Okean tajny. Kiev: DUH I LITERA; Har'kov: DanteCentr (Filonenko A. Ocean of mystery. Kyiv: DUKH I LITERA; Kharkiv: DanteCenter)* [in Russian].
 19. *Filonenko O. S.* (2018). *Yevkharystiina antropolohiia: krytychnyi analiz. Dys... dokt. filos. n. Spetsialnist 09.00.14 – bohoslovia. K.: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova (Filonenko O. S. Eucharistic anthropology: critical analysis. Dis... Dr. Philos. N. Specialty 09.00.14 – theology. Kyiv: M. P. Drahomanov National Pedagogical University)* [in Ukrainian].
 20. *Filonenko O.S.* (2018). *Pryсутnist Inshoho i vdiachnist: kontury yevkharystiinoi antropolohii: monohrafiia. Rivne: Diatlyk M. (Filonenko O.S. The presence of the Other and gratitude: contours of eucharistic anthropology: a monograph. Rivne: M. Dyatlyk)* [in Ukrainian].
 21. *Homo homini lupus est.* Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Homo_homini_lupus_est [in Ukrainian].